

הגדול הגיבור והנורא - כבר לא מה שהיה פעם

או: נוכחות האל בעולמנו

ygreenberg@hadar.org הר' י"ץ גרינברג

פרשת עקב תשפ"א

פרשתנו כוללת תיאור נשגב של אלוהים, שהגמרא מחשיבה לפאר היצירה המונה את תכונות האל. "כי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים: הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא-יִשָּׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שָׂחָד" (דברים י 17). מילים אלו מוכרות למתפללים מן הפסקה הפותחת של תפילת שמונה עשרה,¹ התפילה המרכזית במסורת הרבנית. בטקסט המקראי הכוונה היא לשליטה היסטורית מוחלטת של האל, אך התפיסה של חכמי התלמוד את פועלו של אלוהים בעולם היא שונה בתכלית השינוי, והרבנים שכללו את התיאור בתפילת שמונה עשרה שינו, למעשה, את כוונת הטקסט המקראי. אם ננסה לרדת לעומקו של השינוי נוכל להבין את ההמשכיות המפעימה של הברית ואת התמורות שעברו תפקידינו הדתיים והאחריות שלנו לאורך הדורות.²

¹ תפילת שמונה עשרה ("עמידה") פותחת במילים "בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, אֱלֹהֵי אַבְרָהָם, אֱלֹהֵי יִצְחָק, וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב, הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר וְהַנּוֹרָא..."

² ההתייחסות לטקסט זה מבוססת בעיקר על מסכת יומא (סט, עב) החל מהמילים "ורב מתנא אמר: האל הגדול הגבור והנורא" (ציטוט מתוך נחמיה ט 32, שהחזיר את הפסוק למצבו השלם לאחר שירמיהו ודניאל החסירו ממנו - ר' בהמשך). הנושא הרחב יותר - שלבי קיום הברית היהודית והאחריות האנושית שהולכת וגדלה עם כל שלב (החל מהתקופה המקראית עבור ברבנים ועד ההווה) נדונה בהרחבה בספרי נצחון החיים (בכתובים).

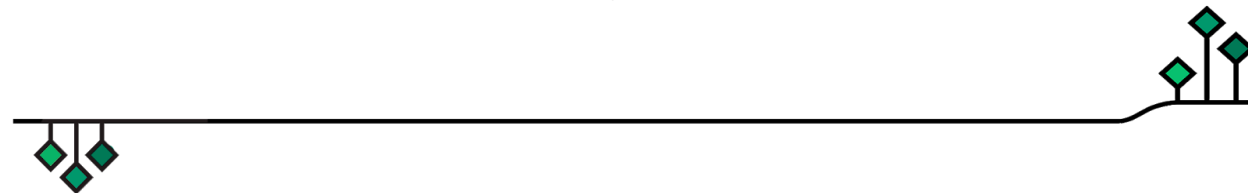
הטקסט המקראי אשר חוגג את האל ה"גדול", הגיבור והנורא" משקף את נקודת המבט המקראית הרואה בבורא - אשר יצר טבע עצום ממדים ואֵל-אִישִׁי - אל שהוא גם דואג; אל השואף להפוך את היקום שלנו לגן עדן, ובגודל אהבתו לבני האדם מצרף אותם לברית של תיקון עולם. בתקופה המקראית אלוהים הוא כל-יכול ושולט בכל. למרות שהוא מגביל את עצמו כשהוא יוצר סדר טבעי עם 'הוראות הפעלה', עדיין הוא שולט בחיי אדם ומפקח מקרוב על התנהגויות אנושיות. המושכות אחוזות בידי הקדושות של האל. לדוגמה, כשהיו בני ישראל עבדים במצרים וכבר הסכימו עם גורלם במר ייאושם,³ אלוהים שולח את משה ואהרן להערים ולהוציאם ממצרים. כאשר פרעה מתחרט ודולק אחריהם, אלוהים מתערב בנס גלוי המשמיד את צבא מצרים הגדול.

בסיפור המקראי, כאשר בני ישראל הולכים בדרך הישר, אלוהים מושיע אותם ומבטיח את נצחונם גם אם הם נלחמים בצבאות חזקים מהם. הוא נותן הוראות מדויקות בתחומי מדיניות והנחייה בנתיבי החיים בעזרת התגלויות ישירות או בתיווך של נביאים ברגעי מפנה משמעותיים. בני ישראל צריכים רק לקיים את רצון האל - ו/או לחזור בתשובה על חטאיהם - והוא כבר יטפל בכל היתר. אין בעולם כוח שיכול לו. ולכן, כל עוד עם ישראל יילך בדרכי האל, מובטח להם שיזכו בניצחון, מולדת וביטחון.⁴

תקופה זו מסתיימת בקטסטרופה - חורבן בית ראשון וגלות בבל - משום שבני ישראל בוגדים בברית. הם אימצו פולחנים זרים, הונו זה את זה ודיכאו את בני עמם. גרוע מכך, הם חשבו שיוכלו לשחד את אלוהים

³ לא באופן ישיר. המקרא מספר כי למרות שהעבדים העבריים היו פסיביים וחלשים מכדי להתנגד למצרים, הם זעקו לאלוהים, עוררו את דאגתו ואת זיכרון הברית שכרת עם אברהם יצחק ויעקב בה הבטיח לשחרר את צאצאיהם משיעבוד (שמות ב, 23-25).

⁴ ראו דפוסים המתוארים בחמישה חומשי תורה ובנביאים המוקדמים - יהושע, שופטים, שמואל ומלכים.

בהעלאת קרבנות בבית המקדש. הנביאים התרו בהם שהאל אינו ניתן לשיחוד, אך הם היו עיוורים מתאוות בצע ואנוכיות. הם הולכו שולל על ידי דתות שכנות שהבטיחו כי חיבתו של האל ניתנת לקניה. לאחר שיצאו לגלות בבל, התחרטו רבים על מעשיהם ושב אל האמונה הנבואית. בתמורה, אלוהים שלח אליהם את כורש, המלך הראשון של הממלכה הפרסית, ששיחרר אותם והתיר להם לחזור לארץ ישראל, להקים מחדש את בית המקדש ואת הקהילה.⁵

מנקודת המבט של חז"ל, הברית דאז לא הייתה העתק של ההסדר מתקופת בית ראשון. אמנם הברית התחדשה, אך כשהאל חזר לשותפות הברית הוא צמצם את עצמו. הוא בחר לשחרר את מושכות השלטון ולהזמין את האנשים לקחת על עצמם אחריות חדשה בברית. כך החלה תקופת היהדות הרבנית. לא עוד גילויי שכינה ממרום. עידן הנבואה הסתיים ובני האדם, בהובלת ההנהגה החז"לית המתגבשת, קיבלו על עצמם בעידן החדש לפתח את התורה (בע"פ ובכתב).

במסגרת התנאים החדשים, איך אפשר לדעת מה אלוהים רוצה מבני האדם? יש להתבונן מקרוב בהתגלויות שהתרחשו בתקופה המקראית ובסיפורים שעברו במסורת התורה שבעל פה ולהשתמש בשכל הישר כדי להתאים את הערכים וההנחיות למציאות בזמן הווה. הרחבת הסמכויות של בני האדם הביאה תכופות לפרשנויות שונות של חז"ל באשר לרצון האל. היות שאלוהים היה נסתר יותר ודבריו לא נשמעו בבירור כבעבר, חז"ל הגדילו והרחיבו את גבולות לימוד התורה כדי להכשיר את העם לאתר סימנים

⁵ ר' ספר ירמיהו, ישעיהו ובפרט יחזקאל.

ומסרים מרומזים מאלוהים. בהמשך, הקימו בתי מדרש בהם למדו לנתח לעומק, להתדיין ובסופו של דבר לקבוע הלכות על פי דעת הרוב.

גם בתחומים המדיניים, האלוהות צמצמה את עצמה על מנת שבני האדם ייקחו על עצמם יותר אחריות בבניית החברה. ישראל נדרשו ללמוד כיצד לשאת ולתת עם שכניהם ולמצוא את מקומם מול המעצמות העולמיות. בעידן החדש, קביעות אנושיות בנושאי מדיניות ודרכי פעולה מכריעות את התוצאה. עשיית "הטוב בעיני ה'" כבר אינו השיקול המרכזי בקביעת מדיניות פוליטית של ממלכת יהודה.

כשהתלמוד מתאר את שלהי הכיבוש הרומי בממלכת יהודה, הוא מפרט את השגיאות והכשלים המדיניים שהובילו לגלות ולחורבן. מתנגדי השלטון הרומי פעלו מתוך כוונות טובות. הם רצו, למשל, לטהר את בית המקדש מסממנים רומיים. אך הם חטאו ביחס קשה כלפי אחיהם היהודיים (שפנו בסופו של דבר לרומאים). הם נהגו בקלות דעת כשנלחמו ומרדו באימפריה הרומית. הם החמירו את המצב כשאימצו מדיניות קנאית והטילו טרור על בני עמם שגילו התנגדות לדרכם.⁶

אותם קנאים סירבו לקבל את דעת הרבנים שסברו כי יש להתפשר ולהכיר (זמנית לפחות) בעליונותה הצבאית של האימפריה הרומית ולהגיע להבנות שיאפשרו ליהודים לקיים את תרבותם בשלווה וברוגע, כפי שהותר לעמים רבים (בלתי מורדים) שהיו תחת שליטתם. כתוצאה מהאוטונומיה והסמכויות שאלוהים נתן לבני אדם, מדיניות הקנאות נמשכה ללא הפרעה - והסתיימה באסון גדול. האל לא התערב

⁶ ר' תיאורי התקופה והחורבן במסכת גיטין נה-נו.

לטובתם אל מול הכוחות הרומיים. בית המקדש חרב והיהודים גלו מן הארץ למרות אדיקותם של המורדים ומסירותם הגדולה ליהדות.

ובחזרה לתובנה של חז"ל בהקשר של הצטמצמות האל בעבודת הברית. הגמרא במסכת יומא (סט ע"ב) טוענת שלא ניתן להגדיר את האל כיישות כל יכולה - גדולה, גיבורה ונוראה - בעולם שבו בני אדם (ובכללם אויבי היהדות) פועלים בחופשיות. כפי שטוען רבי יהושע בן לוי, משה יכול היה לקרוא כך לאלוהים, אך כאשר הנביא ירמיהו רואה "נוכרים מקרקרין בהיכלו" (את בית המקדש בחורבנו) הוא שואל "איה נוראותיו" של אלוהים? ומסיק שהוא אינו "נורא".⁷ אחריו רואה הנביא דניאל "נוכרים משתעבדים [משעבדים] בבניו", תוהה "איה גבורותיו" ומסיק שהוא אינו גיבור.⁸

התלמוד טוען כי לא ניתן לצטט או להתייחס לטקסט המקראי בלי לקחת בחשבון את חוויותינו לאורך ההיסטוריה. הייתה תקופה שלא ראוי היה לכנות את האל "גדול, גיבור ונורא". אנשים מכירים את אלוהים דרך השכינה השורה סביבם ובאמצעות מסריה של היהדות. כשהיהדות חֲרָבָה וארץ ישראל נתונה בהריסות, יש להתייחס לאלוהים (לא האל המקראי) יותר בצניעות.

הסיפור לא מסתיים שם. "אנשי הכנסת הגדולה החזירו עטרה ליושנה". בספר נחמיה ובתפילת שמונה עשרה - המיוחסים שניהם לאנשי הכנסת הגדולה - כלול הנוסח המלא של דברי משה על אלוהים "הגדול,

⁷ "הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר, ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ" (ירמיהו ל"ב, 18).

⁸ "הָאֵל הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא" (דניאל ט, 4).

הגיבור והנורא". אך למרות שהם עושים שימוש במילים המקוריות, חז"ל הבינו אותן באופן שונה בתכלית השינוי.

אחרי הכל, בעידן החדש כוחו ועוצמתו של אלוהים מתבטאים בשליטה עצמית והצטמצמות של האל ולא בהתערבויות ישירות וסוערות. האל המקראי היה מכריע את הרומאים. בעידן החז"לי, בתיאום עם המסר "איזהו גיבור הכובש את יצרו" (פרקי אבות ד, א),⁹ האל מעניק לאנשים חופש פעולה. הניצחון של הרומאים משקף מציאות של אל מצטמצם בשילוב שימוש בלתי הולם של בני אדם בכוח וחירות, כמו רצח העם בשואה. עלינו להבין כי בתקופתנו, כאשר אנו מתפללים לאל חזק, איננו מבקשים התערבות ניסית שתגבור על הסדר הטבעי, אלא שהאל יעמוד לצידנו ויהווה לנו השראה בהפעלת שיקול דעת ובאירגון כוחם של כל היהודים ובני האדם להבטחת נצחון הטוב.

עיקרון זה כולל מחויבות להגנה עצמית. לתומכי הציונות, משמעות הדבר היא שאם תפילותינו אמיתיות וכנות, עלינו לשרת בצה"ל, לפעול לתמיכה אמריקאית בישראל ו/או לתמוך בבטחון היהודים בכל דרך אחרת כדי להבטיח שאיראן או כוחות עוינים אחרים לא ישמידו את מדינת ישראל.

התלמוד מזהה בעיה נוספת. אם האל אינו מתערב בגלוי כדי להכניע את הרשע, והיות שהרשע קונה שליטה במקומות רבים, איך בכלל נדע שיש אלוהים? תשובת חז"ל: ההוכחה היא בהישרדות העם היהודי. לולא כוחו הנורא של האל - שהוא נסתר לחלוטין אך משתקף בנצחיות של היהדות - איך אחרת

⁹ מבוסס על משלי ט"ז, 32.

הייתה "אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות", כשהיא מוקפת מדינות עוינות ואויבים מסוכנים ומחומשים? המשכיותה של היהדות מצדיקה את התואר "נורא" בתפילת שמונה עשרה.

למסקנות של חז"ל על צמצומו הנוסף של אלוהים ישנן השלכות משמעותיות. ראשית, תפילותינו אינן אמיתיות אם לא מתקיימת במקביל עבודה למיגור הרשע ולפיתוח אמצעים מדיניים וצבאיים שיסייעו בשמירה על הטוב ויגנו על קרבנות פוטנציאליים מפני הרשע, ובכלל זה יהודים. שנית, אחת ההוכחות החזקות לנוכחותו של אלוהים בעולם היא יהדות משגשגת ובטוחה. על פי השקפת העולם החז"לית, כל היהודים התומכים בישראל, שבונים את הכלכלה ונלחמים למען בטחונה המדיני והצבאי, עומדים בקו הראשון של הדת ומעידים על האל והברית.

הלאומים שנכשלו במבחן אמונה באל מוסרי ומצומצם כוללים את אויבי ישראל, האנטישמים שצצים מחדש ברחבי העולם, ואני מאמין שגם אותם יהודים דתיים הסבורים שהם חופשיים משירות צבאי או לאומי ומיצירת קהילות חיות ותוססות בארץ ובתפוצות. יש במגזר החרדי המצדיקים את דרכם בטיעון שהם משרתים אל מקראי ואם ילמדו תורה ויקיימו מצוות, האל ישמור ויציל את ישראל. כך אמנם היה בתקופה המקראית, אך עמדה זו לא משקפת את השינוי התפיסתי של חז"ל ביחס לתפקידי האל והאנושות במסגרת הברית.

ולא להטוענים כי "אל צבאות" יילחם למעננו, כאילו העולם המקראי עוד שריר וקיים, אומרים חז"ל כי תיאורים של אל שהוא גדול, גיבור ונורא הם פשוט שקריים.¹⁰ יתרה מכך, הם מוסיפים: "מתוך שידועין

¹⁰ ר' דיון במסכת יומא סט עב.

בהקב"ה שֶׁאֵמָתִי הוּא". אלוהים לא מעוניין בתשבחות ריקות, מיושנות וטהרניות. בתנאים שלנו, המילים הללו הן כזבים משום שאנו נקראים לפעול: להגן על החלשים, על היהדות ועל מדינת ישראל בשם עם הברית, ולמגר את כוחות הרשע. מעשינו משקפים את האמת על הימצאות האל ועל טבעו של העולם שבו אנו חיים.

